

Streszczenie

Piotr Rybarczyk, *Policja polityczna w województwie bydgoskim w okresie przemian społeczno-politycznych (1954-1956 i 1980-1981)*

Promotor: prof. dr hab. Andrzej Zaćmiński

Centralny i terenowy aparat bezpieczeństwa publicznego w okresie rządów komunistycznych w Polsce były już przedmiotem badań i opisu wielu historyków. Powstała na ten temat literatura przedmiotu jest już dość bogata, dzięki czemu rozpoznano dość dobrze struktury organizacyjne, jak i główne kierunki działania MBP/KdsBP i MSW oraz ich terenowych odpowiedników. W sposób dalece niewystarczający jednak przedmiotem naukowego namysłu objęto kluczowe zagadnienie relacji pomiędzy partią komunistyczną (PPR/PZPR) a policją polityczną, i to zarówno w aspekcie organizacyjno-ideowym, jak i personalnym. Warto w tym miejscu odnotować także występowanie znaczących różnic w tym zakresie pomiędzy sytuacją w centrali, tj. w ministerstwie bezpieczeństwa publicznego/spraw wewnętrznych i jego departamentach, a w wojewódzkich strukturach policji politycznej. Dlatego też głównym celem pracy doktorskiej jest szczegółowe opisanie rozmaitych aspektów relacji łączących PZPR i jej „zbrojne ramię” w województwie bydgoskim. Aby je w sposób esencjonalny wydobyć skupiono się na dwóch przełomowych okresach w powojennej historii Polski, tj. latach „odwilży” po śmierci Stalina oraz szesnastu miesiącach legalnej działalności NSZZ „Solidarność”. Dodatkowym walorem wynikającym z przyjęcia powyższych cezur czasowych jest możliwość przyjrzenia się wpływom kryzysów społeczno-politycznych na kondycję partii, безпеce i charakteru relacji pomiędzy nimi oraz zdefiniowanie podobieństw i różnic występujących w obu okresach historycznych. Podczas opisywania i wyjaśniania poszczególnych wydarzeń starano się za pomocą zaprotokołowanych wypowiedzi, a nierzadko również charakterystyk postaci sporządzonych przez osoby trzecie, uwypuklić rozmaite postawy i przyjęte strategie zachowań, aby w ten sposób nie utracić społecznego wymiaru opisywanych wydarzeń.

Praca składa się z siedmiu rozdziałów, z których każdemu nadano strukturę problemowo-chronologiczną. Rozdział pierwszy stanowi wprowadzenie do sytuacji w województwie bydgoskim i Bydgoszczy w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych ubiegłego stulecia. Omówione w nim zostały (w postaci pięciu podrozdziałów) wybrane zagadnienia administracyjno–demograficzne, społeczno–polityczne, gospodarcze, kulturalno–oświatowe i wyznaniowe. Następna część pracy została poświęcona Wojewódzkiemu Urzędowi ds.

Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy i składa się z sześciu podrozdziałów. Pierwszy z nich stanowi próbę nakreślenia portretu zbiorowego kierownictwa tego urzędu w latach 1953–1956. Drugi ma charakter porządkujący podstawowe wiadomości na temat struktury organizacyjnej bydgoskiej „bezpieki”. Trzeci podrozdział został poświęcony fluktuacji kadr aparatu bezpieczeństwa publicznego w województwie bydgoskim w latach 1953–1956/57. Prezentuje on dynamikę zmian oraz wzajemne korelacje zachodzące w liczebności zatrudnianych i zwalnianych funkcjonariuszy UB. W kolejnym podrozdziale (czwartym) dokonano prezentacji struktur i mechanizmu działania partyjnego kierownictwa i nadzoru nad aparatem bezpieczeństwa publicznego w województwie bydgoskim. W piątym rozdziale omówiono główne kierunki działania bydgoskiej bezpieki w okresie „odwilży”. Ostatni, szósty podrozdział stanowi analizę dynamiki zmian liczebności sieci agenturalno–informacyjnej wojewódzkiego UBP (z podziałem na poszczególne komórki organizacyjne) oraz powiatowych UBP w województwie bydgoskim w latach 1953–1956.

W rozdziale trzecim przedstawiono sytuację organów bezpieczeństwa publicznego i ich funkcjonariuszy na tle wydarzeń społeczno–politycznych w kraju, które ewokowały dyskusje prowadzone w gremiach partyjnych różnego stopnia. Ich przedmiotem były zazwyczaj stopniowo ujawniane nieprawidłowości w działalności UB, jak również sytuacja wewnętrzna urzędu i jego funkcjonariuszy. Cezurą początkową tego rozdziału jest śmierć Józefa Stalina w marcu 1953 r., natomiast końcową początek 1956 r.

Czwarty rozdział poświęcono wydarzeniom 1956 r. Przedstawiono w nim XX Zjazd KPZR, reperkusje wywołane referatem Chruszczowa i ich wpływu na nastroje funkcjonariuszy UB. W dalszej części omówiono implikacje wydarzeń czerwcowych w Poznaniu i VII Plenum KC PZPR w lipcu 1956 r. na działalność organów bezpieczeństwa. Następnie ukazano wydarzenia polskiego Października, powrót Władysława Gomułki do władzy oraz wydarzenia 18 listopada 1956 r. w Bydgoszczy w kontekście nastrojów funkcjonariuszy bydgoskiej „bezpieki”.

Kolejne trzy rozdziały obejmują lata 1980–1981. Rozdział piąty zawiera charakterystykę województwa bydgoskiego, w tym omówienie zagadnień administracyjno–demograficznych, społeczno–politycznych, gospodarczych, kulturalno–oświatowych i wyznaniowych. Kolejny rozdział został poświęcony SB w Bydgoszczy w latach 1980–1981. Omówiono w nim struktury i główne kierunki działania policji politycznej, prześledzono fluktuację kadr oraz system partyjnego nadzoru nad jej działalnością. Scharakteryzowano również ściśle kierownictwo Służby Bezpieczeństwa KW MO w Bydgoszczy. W siódmym rozdziale opisano przebieg

dyskusji prowadzonych na forum zakładowej organizacji partyjnej, które były wywołane powstaniem NSZZ „Solidarność” i dotyczyły one zasadniczych problemów istotnych dla ogółu funkcjonariuszy podstawowych służb policyjnych (SB i MO). Scharakteryzowano także postawy funkcjonariuszy KW MO po wydarzeniach w bydgoskiej sali sesyjnej WRN w dniu 19 marca 1981 r. Opisano też motywy towarzyszące powstawaniu inicjatyw reformatorsko-związkowych w bydgoskim garnizonie MO oraz prowadzone w gronie funkcjonariuszy MO i SB dyskusje zakończone wraz z wprowadzeniem stanu wojennego w grudniu 1981 r.

Główną bazę źródłową do napisania dysertacji stanowiła dokumentacja partyjna wytworzona przez terenowe komitety PZPR w województwie bydgoskim oraz podstawową organizację partyjną działającą przy bydgoskim WUdsBP (1955-1956) i KW MO w latach 1980-1981. Analiza tych dokumentów – przechowywanych w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy – pozwoliła zrealizować postawione cele badawcze. Istotnym uzupełnieniem stały się zgromadzone w Delegaturze IPN w Bydgoszczy archiwalia stanowiące spuściznę struktur policji politycznej, zwłaszcza dokumentacja sprawozdawcza, osobowa i organizacyjno-etatowa. Materiał archiwalny wzbogacono o informacje zaczerpnięte z prasy codziennej ukazującej się na terenie województwa bydgoskiego, a także z literatury przedmiotu.

Zasadniczy wniosek wynikający z przeprowadzonych badań sprowadza się do stwierdzenia, że oba kryzysy społeczno-polityczne wywarły ogromny wpływ na działalność policji politycznej i zatrudnionych w niej funkcjonariuszy. Jednak zasadnicze znaczenie w dziejach komunistycznej bezpieki miały wydarzenia poprzedzające polski Październik. „Zrywanie” ze stalinizmem, ułatwione przez XX zjazd KPZR, oznaczało podważenie dotychczasowych podstaw ideologicznych, które – nie tylko dla bezpieki – stanowiły swoisty ideowy „drogowskaz”. Towarzyszyły temu ożywione dyskusje podczas zebrań partyjnych, na których pracownicy UB wygłaszali opinie, które do niedawna prowadziły za więzienną kratę. Przeprowadzona wówczas reorganizacja struktur najpierw MBP, a następnie KdsBP, zwolnienie znacznej części personelu oraz zerwanie z najbardziej niehumanitarnymi metodami pracy operacyjno-śledczej wyznaczały nowy rozdział w historii aparatu bezpieczeństwa i porządku publicznego. Takiego waloru nie posiada natomiast kryzys z lat 1980-1981, który był ściśle związany z powstaniem i działalnością „Solidarności”. Istnienie niezależnego od władzy komunistycznej związku zawodowego niewątpliwie stanowiło istotny wyłom w modelu ustrojowo-prawnym PRL, lecz nie oznaczało tak poważnej zmiany politycznej, jaką okazał się październik 1956 r. Dlatego też wpływ „rewolucji »Solidarności«” na działalność

policii politycznej nie był tak znaczący, jak można byłoby się spodziewać. Znacznie bardziej dokonujące się w Polsce przemiany oddziaływały na funkcjonariuszy MO, którzy z jednej strony w codziennej służbie stykali się ze skutkami społecznego niezadowolenia, a z drugiej często sami dystansowali się od Służby Bezpieczeństwa (rozmaite były przyczyny takich postaw). To powodowało, że właśnie wśród milicjantów znalazły się osoby otwarcie wyrażające swoje niezadowolenie m.in. z powodu warunków służby lub ustrojowego usytuowania służb ochrony porządku publicznego. Natomiast funkcjonariusze policji politycznej – odmiennie niż w połowie lat pięćdziesiątych – praktycznie (poza pojedynczymi osobami) nie brali aktywnego udziału w ruchu reformatorsko-związkowym powstałym w MSW. Temperatura politycznych sporów podczas posiedzeń zakładowej organizacji partyjnej w bydgoskiej KW MO – w porównaniu z latami pięćdziesiątymi – była chłodna, praktycznie niemal zupełnie nie poruszano zagadnień dyskusyjnych. Brakowało rzeczywistej debaty, wymiany poglądów, natomiast dominowała sztywna polityczna poprawność nie wykraczająca poza ściśle określone przez kierownictwo partyjno-służbowe MSW granice wolności dyskusji. Zdążająca w tą stronę inicjatywa autorów „listu otwartego” z czerwca 1981 r. została dość szybko pogrzebana i po raz kolejny zwyciężyła partyjna nowomowa oparta na zestawie niewiele znaczących słów.